

Οι γλώσσες στην Ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα

Σε γενικές γραμμές δύο ήταν οι κυρίαρχες γλώσσες στον Ελληνορωμαϊκό κόσμο, η Λατινική στην Δύση και η Ελληνική στην Ανατολή η εξάπλωση και η διατήρηση των οποίων επηρεάστηκε από ποικίλους ιστορικούς παράγοντες. Θα πρέπει να τονιστεί πως στον αρχαίο κόσμο, σε αντίθεση με την σημερινή πραγματικότητα, δεν υπήρχε κάποια θεσμοποιημένη κρατική αρχή η οποία θα είχε ως στόχο την εξάπλωση και διατήρηση των πολιτιστικών αγαθών και ιδιαίτερα της γλώσσας. Η φροντίδα διατήρησης γλωσσικών ιδιωμάτων που παρατηρείται σήμερα από τα έθνη κράτη ήταν άγνωστη στην αρχαιότητα καθώς δεν υπήρχε συναίσθηση του κινδύνου εξαφάνισης τους. Σε αντίθεση με τις αρχές του σημερινού Ευρωπαϊκού τύπου Έθνους-Κράτους το οποίο επιτάσσει σε μεγάλο βαθμό μία κοινή γλώσσα και παιδεία στην αρχαιότητα δεν παρατηρούνταν θεσμοθετημένη γλωσσική καταπίεση των υπό κυριαρχία Ρωμαϊκών επαρχιών. Η υπεροχή της Ελληνικής ή της Λατινικής γλώσσας ήταν φυσική ιδιαίτερα πάνω σε πληθυσμούς πολιτισμικά καθυστερημένους πολιτισμούς με μικρή αν όχι ανύπαρκτη λογοτεχνική γραπτή παραγωγή.

Τα Λατινικά αρχικά ήταν η γλώσσα του Λατίου, της πόλης της Ρώμης τα οποία σταδιακά εξαπλώθηκαν στην Ιταλική χερσόνησο και αργότερα στις Δυτικές επαρχίες της Ευρώπης. Στην ίδια την Ιταλική χερσόνησο υπήρχε έντονη γλωσσική ανομοιομορφία καθώς ομιλούνταν αρκετές διαφορετικοί διάλεκτοι που πολλές φορές λόγω των διαφορών θύμιζαν ξένες γλώσσες. Ελληνικά ομιλούνταν στις Νότιες ακτές της Ιταλίας και σχεδόν σε ολόκληρη την Σικελία, Ετρουσκικά ήταν η κυρίαρχη διάλεκτος προς τον Βορρά, Κελτικά, Ουμβρικά (Umbrian) ομιλούνταν στην κεντρική Ιταλία, Oscan ή Osci ομιλούνταν στην περιοχή μεταξύ των Νότιων Ιταλικών ακτών και Umbria κλπ. Η νικηφόρα προέλαση των Ρωμαϊκών στρατευμάτων είχε ως αποτέλεσμα την Ρωμανοποίηση των τριγύρω περιοχών χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει την συστηματική καταστολή των ντόπιων διαλέκτων οι οποίες συνέχισαν για αιώνες να μιλούνται παράλληλα με τα Λατινικά. Τα Λατινικά έγιναν η επίσημη γλώσσα της Ρώμης και γενικότερα της Ιταλικής περιφέρειας το 90-88 π.Χ χωρίς αυτό να σημαίνει την εξαφάνιση των γηγενών διαλέκτων, σε αυτό βοήθησε η απόδοση της Ρωμαϊκής υπηκοότητας μετά τους εμφύλιους πολέμους. Ένας σημαντικός παράγοντας για την διάδοση των Λατινικών εκτός των εμπορών ήταν ο στρατός καθώς οι Ιταλοί νεοσύλλεκτοι έπρεπε υποχρεωτικά να μάθουν Λατινικά προκειμένου να γίνουν δεκτοί στο στράτευμα και να εξελιχθούν στα ανώτερα στρατιωτικά κλιμάκια. Στην Ελληνόφωνη περιοχή της Magna Graecia τα Ελληνικά που ήδη ομιλούνταν από την περίοδο της Ελληνικής εξάπλωσης του ογδόου αιώνας δεν θα εξαλειφθούν παρόλο που η περιοχή θα περάσει σε Ρωμαϊκή επικυριαρχία από το 272 π.Χ, με βάση αρχαιολογικές ανακαλύψεις επίσημες επιγραφές των τοπικών κυβερνήσεων γραμμένες στα Ελληνικά θα επιβιώσουν τουλάχιστον μέχρι την ηγεμονία του Αυτοκράτορα Βεσπασιανού (69-79 μ.Χ). Το ίδιο θα λάβει χώρα και στις Ελληνικές αποικίες της Σικελίας που ενώ θα προσαρτηθεί στο Ρωμαϊκό κράτος το 241π.Χ τα Ελληνικά θα αποτελούσαν την ζωντανή καθημερινή γλώσσα μέχρι τουλάχιστον το 6^ο μ.Χ αιώνα. Η επίσημη Λατινική γλώσσα χρησιμοποιούνταν στις δημόσιες υποθέσεις ως γλώσσα της γραφειοκρατίας και του στρατού χωρίς ποτέ να κατορθώσει να περάσει στα λαϊκά στρώματα της Magna Graecia, κάτι που θα συμβεί και στην Ελληνιστική Εγγύς Ανατολή. Δεν υπάρχουν ευρήματα που να μαρτυρούν την καταπίεση της Ελληνικής γλώσσας στην Μεγάλη Ελλάδα. Η παραπέρα διείσδυση της Ελληνικής γλώσσας στην Δυτική Ευρώπη αποτράπηκε κυρίως λόγω της αποτυχίας της Σικελικής εκστρατείας και την ενδυνάμωση της Καρχηδόνας η οποία

αποτελούσε εμπόδιο για την παραπέρα εξάπλωση των Ελληνικών εμπορικών πλοίων προς την Δύση.

Ο εκρωμαϊσμός της Ισπανίας άρχισε από την έλευση του Ρωμαϊκού στρατού στην περιοχή και ιδίως μετά την λήξη του Δεύτερου Καρχηδονιακού πολέμου το 201 π.Χ όπου η Ισπανία θα περάσει στην σφαίρα επιρροής της Ρώμης μετά την οριστική ήττα της Καρχηδόνας. Ο εκρωμαϊσμός της Χερσονήσου θα ολοκληρωθεί στα χρόνια του Αυγούστου, χαρακτηριστικό παράδειγμα του υψηλού βαθμού Ρωμανοποίησης αποτελούν οι Ισπανικής καταγωγής Ρωμαίοι ποιητές του 1^{ου} μ.Χ αιώνα Marcus Valerius Martialis και Marcus Annaeus Lucanus. Ισχυρό κέντρο γλωσσικής επιρροής για τις Ρωμαϊκές επαρχίες της Γαλλίας θα αποτελέσει η Ελληνική αποικία της Μασσαλίας στα Μεσογειακά παράλια η οποία θα παρέχει σε αυτές αριθμό Ελληνόγλωσσων ρητόρων και γιατρών. Χαρακτηριστικό της μεγάλης επιρροής της Μασσαλίας στην Ευρωπαϊκή ενδοχώρα αποτελεί η μαρτυρία του Καίσαρα (100–44 π.Χ) που αναφέρει πως οι Ελβετοί υιοθέτησαν το Ελληνικό αλφάβητο από τους Μασσαλούς. Στους επόμενους αιώνες που θα ακολουθήσουν η επιρροή των Ελληνικών θα εξασθενήσει σημαντικά μέχρι την οριστική εξάλειψη τους. Ο εκλατινισμός της Βόρειας ακτής της Αφρικής, μετά την ανακήρυξη της ως Ρωμαϊκή επαρχία το 146 μ.Χ, θα προχωρήσει με αργούς ρυθμούς καθώς η Λατινική γλώσσα θα έχει να συναγωνιστεί την Καρχηδονιακή (punic) και την Ελληνική. Τα Λατινικά ήταν η επίσημη γλώσσα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορικής διοίκησης περιορισμένα στα αστικά κέντρα, το ίδιο περίπου θα συμβεί και με τα Ελληνικά τα οποία ήδη ομιλούνταν στην παράκτια περιοχή μέχρι και την εποχή του Ιουστινιανού τον 6^ο μ.Χ αιώνα. Εξάλλου η πρωτεύουσα Cirta του Ελληνιστικού βασιλείου της Νουμιδίας (σημερινή Αλγερία), ήταν ήδη μία εξελληνισμένη πόλη όταν περιήλθε στα χέρια του Καίσαρα το 46 π.Χ. Παρόλο της προσπάθεια του Καίσαρα και των διαδόχων του η περιοχή δεν θα εκρωμαϊζόνταν ποτέ πλήρως και τα η Καρχηδονιακή διάλεκτος (punic) τέσσερις αιώνες αργότερα θα αποτελέσει την μητρική γλώσσα του βερβέρου Αγίου Αυγουστίνου της Ιππόνας (354 –430 μ.Χ). Στην «καθυστερημένη» Βρετανία η Λατινική γλώσσα θα περιοριστεί στα αστικά κέντρα για να σβηστεί πλήρως από τις επιθέσεις των Σαξόνων μέχρι να επακάμψει δυναμικά με την κατάκτηση της Βρετανίας από τους Νορμανδούς. Στα τέλη του 6^{ου} αιώνα με την κατάρρευση του Ρωμαϊκού κράτους στην Δύση και τις βαρβαρικές επιδρομές που ακολούθησαν ήδη αποδυναμωμένη Ελληνική γλώσσα υπερκεράστηκε μια για πάντα από τις Λατινογενείς γλώσσες.

Στις Ανατολικές επαρχίες της Ρώμης η κατάσταση ήταν διαφορετική, οι Ρωμαίοι από το 1^ο π.Χ βρήκαν μία παγιωμένη πολιτισμική και γλωσσική κατάσταση την οποία εξ'αρχής κατανόησαν πως δεν ήταν δυνατόν να την αλλάξουν. Η ευρεία επικράτηση της Λατινικής εκ των πραγμάτων ήταν αδύνατη και για αυτό τον λόγο παρέμεινε η γλώσσα της διοικήσεως και του στρατού. Η Ελληνική γλώσσα στην Μ.Ασία ομιλούνταν από αρχαιοτάτων χρόνων ενώ στην ευρύτερη παράλια ζώνη της Συροπαλαιστίνη από τον 6^ο π.Χ αιώνα για να ενδυναμωθεί στα Ελληνιστικά χρόνια. Η τεράστια λογοτεχνική παρακαταθήκη των Ελλήνων ήταν η καλύτερη εγγύηση για την διατήρηση της γλώσσας τους σε περιβάλλοντα απομακρυσμένα από την ηπειρωτική Ελλάδα. Η ανυπέρβλητη γραπτή παραγωγή δεν έκοψε τους δεσμούς με το γλωσσικό παρελθόν και σχημάτισε έναν ανάχωμα αντίστασης προς τις γηγενείς γραφές της Μέσης Ανατολής. Η Ελληνική γλώσσα εν τέλει ήταν αυτή που επηρέασε τους Ρωμαίους αφού συνδέθηκε με την ανώτερη κουλτούρα και έγινε η γλώσσα των μορφωμένων Ρωμαϊκών τάξεων οι οποίες νιώθοντας «καθυστερημένες» πολιτισμικά επιδόθηκαν σε έναν αγώνα πνευματικού εξελληνισμού ήδη από την εποχή του

Πυρρού (319-272 π.Χ.). Ο Quintus Fabius Pictor ένας από τους αρχαιότερους Ρωμαίους ιστορικός έγραψε ταχρονικά της Ρώμης στα Ελληνικά, ο Ρωμαίους ιστορικός Glabrio (203 π.Χ) θα κάνει το ίδιο κλπ. Τα διεθνιστικά φιλοσοφικά ρεύματα του Επικουρισμού και του Στωικισμού θα επιδράσουν δυναμικά στην πνευματική ζωή της Ρώμης από νωρίς ενώ η πολιτική πρόοδος των φιλόδοξων ανδρών των δύο τελευταίων αιώνων π.Χ εξαρτιόνταν άμεσα από την γνώση της Ελληνικής ρητορικής τέχνης. Η γνώση της Ελληνικής ήταν αναγκαία προϋπόθεση για πολιτική σταδιοδρομία και αποτελούσε κοινό έδαφος για τα υψηλά κοινωνικά και πολιτικά στρώματα. Τα Ελληνικά κατά τον Κικέρωνα ήταν «in omnibus fere gentibus» δηλ. ένα αποτελεσματικό και κατάλληλο μέσο, ο ίδιος ο υιός του Κικέρωνα θα μορφωθεί στην Αθήνα. Επίσης η εισαγωγή λαφύρων, έμβιων και μη, από τους πολέμους της Ανατολής αύξησε την παρουσία Ελληνικών στοιχείων στην Ρώμη. Χιλιάδες Έλληνες σκλάβοι ή μη και χιλιάδες τόμοι βιβλίων γραμμένα στα Ελληνικά κατέληξαν στους δρόμους και στα σπίτια πλουσίων Ρωμαίων επηρεάζοντας τις αντιλήψεις και τις συνήθειες τους. Ένα κύμα Ελλήνων φιλοσόφων, δασκάλων, ρητόρων, γιατρών και καλλιτεχνών θα πλημμυρήσουν την καρδιά της Αυτοκρατορίας παράγοντας πνευματικά προϊόντα και θα έρθουν σε επαφή με κάθε τάξη. Ο Αιμίλιος Παύλος θα ιδρύσει την πρώτη ιδιωτική βιβλιοθήκη μεταφέροντας τα βιβλία του βασιλιά Περσέα (167 π.Χ) στην Ρώμη, θα ακολουθήσει ο Σύλλας, ο στρατηγός Λούκουλλος κλπ. έτσι ώστε η Ρώμη στις αρχές του 1^{ου} μ.Χ αιώνα να μπορεί να συναγωνίζεται σε παραγωγή Ελληνικών έργων την ένδοξη Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Οι Ρωμαίοι διοικητές της Ανατολής στην πλειοψηφία τους γνώριζαν άψογα Ελληνικά αλλά λόγω τυπικότητας οι αποφάσεις της Ρωμαϊκής διοίκησης αναστυλώνονταν στα Λατινικά ενώ σε πολλές περιπτώσεις και στις δύο γλώσσες αν και στις περιπτώσεις αυτές υπήρξε Ρωμανοποίηση στην σύνταξη και στην πρόζα. Για παράδειγμα ο Ρωμαίους στρατηγός Marcus Licinius Crassus (115 – 53 π.Χ) κατά την θητεία τους στην Μ.Ασία έδινε τα προστάγματα του στα Ελληνικά ενώ ο εξ'ελληνισμένος βασιλιάς των Εβραίων Αγρίππας Α' (10 π.Χ - 44 μ.Χ), μιλούσε στην Ρωμαϊκή Σύγκλητο στα Ελληνικά χωρίς κανένα ενδοιασμό. Είναι χαρακτηριστικό πως στην Αίγυπτο τα Λατινικά έγιναν η επίσημη γλώσσα του κράτους μονάχα κατά την εποχή του Διοκλητιανού (284-305 μ.Χ), μέχρι τότε η επίσημη γλώσσα του κράτους ήταν τα Ελληνικά, προφανώς οι Ρωμαίοι βλέποντας την παγιωμένη κυριαρχία των Ελληνικών στην αστική τάξη της Αιγύπτου δεν μπόρεσαν να τα αλλάξουν. Το ίδιο συνέβη και με την Λατινική Χριστιανική λογοτεχνία η οποία άρχισε να γράφεται στα Λατινικά από τον 3^ο μ.Χ αιώνα. Γενικά οι Ρωμαίοι κατανοώντας την υπεροχή των Ελληνικών πόλεων στην Ανατολή προσπάθησαν να υποστηρίξουν την Ελληνική πολιτισμική και διοικητική παρουσία τους ως κάτι εκ των πραγμάτων αναγκαίο με τελικό σκοπό βέβαια την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης από τον Μ.Κωνσταντίνο στην Ανατολή το 330 μ.Χ έδωσε μονάχα μία πρόσκαιρη ενδυνάμωση στην παρουσία της Λατινικής γλώσσας στην Ανατολή για να εγκαταλειφθεί οριστικά τον 7^ο αιώνα μιας και που η πρωτεύουσα βρίσκονταν σε Ελληνόφωνη σφαίρα επιρροής και δεν μπορούσε παρά να ανασαίνει και να μιλά Ελληνικά. Γεγονός είναι πως από τις αρχές του 3^{ου} μ.Χ αιώνα αφυπνίζεται η γηγενής πνευματική ζωή της ευρύτερης περιοχής της Συροπαλαιστίνης και Αιγύπτου υπό την σκέπη του Χριστιανικού θρησκευτικού ρεύματος και αρχίζει δειλά να αντιμάχεται τον αστικό Ελληνόφωνο κόσμο με αποκορύφωμα την εκδήλωση αποσχιστικών κινήσεων από τον Ελληνόφωνο Ορθόδοξο Αυτοκρατορικό Χριστιανισμό αποκλειστικός φορέας του οποίου ήταν η Ελληνική γλώσσα και γραφή. Η Ελληνική γλώσσα θα δεχθεί το τελειωτικό χτύπημα από την επέλαση του Αραβικού Ισλάμ τον 7^ο αιώνα και θα εξοβελιστεί από τα λεξιλόγια της Αιγύπτου και της Συρίας, η

επέλαση των Τούρκων στην Μ.Ασία 6 αιώνες αργότερα θα σημάνει τον ξεριζωμό της Ελληνικής γλώσσας ακόμα και από τις πατρογονικές εστίες Ελληνισμού με αποκορύφωμα την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ του σύγχρονου Ελληνικού κράτους και της Τουρκίας που έλαβε χώρα στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα. Η μόνη περιοχή ανατολικά της Ρώμης που παρέμεινε εκλατινισμένη σε μεγάλο ποσοστό ήταν η παραδουνάδια γεωγραφική περιφέρεια, σημαντική δεξαμενή έμπυχου στρατιωτικού δυναμικού και αυτό διότι οι επαρχίες της Θράκης και της Δακίας ήταν εξ'αρχής Ρωμαϊκά κατασκευάσματα.